

СУЧАСНА ДИНАМІКА ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

MODERN DYNAMICS OF APPLICATION OF NORMS ON CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF THE INVIOABILITY OF HOUSING

Балобанова Д.О., д.ю.н., професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Інститут права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Проданець Н.М., к.ю.н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інститут права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Мельнікова О.О., к.ю.н., доцент,
 доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інститут права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті проводиться аналіз окремих правил кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України «Порушення недоторканності житла», які були сформовані практикою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Визначено, що розвиток вітчизняного законодавства характеризується постійною динамікою, впровадженням новел або внесенням редакційних змін в тексти існуючих норм. Цим процесам має передувати наукова розробка та аналіз відповідних положень, з метою пошуку найбільш ефективних та раціональних рішень. Доктринальна оцінка практики застосування тих чи інших норм про кримінальну відповідальність є необхідною передумовою вибудови якісного кримінального законодавства. Такий підхід є виправданим і в контексті вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла.

Аналіз розвитку правозастосування в сфері кримінальної юстиції в Україні свідчить, що правозастосування здійснюється під впливом різних факторів, до яких можна віднести й звичай (звичаєве право). Встановлено, що однією з основних форм санкціонування звичаю виступає судові рішення. У випадку, якщо суди систематично застосовують ту чи іншу норму звичаєвого права, така норма перетворюється на санкціонований звичай. До такого ж роду звичаїв належать і правила кваліфікації суспільно небезпечних діянь.

На підставі узагальнення проаналізованих рішень ККС ВС щодо застосування норми про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла пропонується висновок, що проблемними правилами кваліфікації відповідного діяння можна визначити ті, що стосуються: 1) встановлення ознак потерпілого; 2) особливостей визначення предмету кримінального правопорушення; 3) спрямованості умислу на порушення недоторканності житла чи відсутності його; 4) кваліфікації за ст. 162 КК України у випадку викрадення майна, поєднаного з проникненням в житло, інше приміщення або сховище, в розмірі, який є недостатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: житло, недоторканність, кваліфікація, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, правозастосування.

The article provides certain rules for qualifying criminal offences under Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine, «Violation of the inviolability of housing», which were developed by the practice of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court.

It is determined that the development of domestic legislation is characterized by constant dynamics, the introduction of novelties or editorial changes to the texts of existing norms. These processes should be preceded by scientific development and analysis of the relevant provisions in order to find the most effective and rational solutions. A doctrinal assessment of the practice of applying certain provisions on criminal liability is a necessary prerequisite for the development of high-quality criminal legislation. This approach is also justified in the context of improving the provisions on criminal liability for violation of the inviolability of the home.

An analysis of the development of law enforcement in the field of criminal justice in Ukraine shows that law enforcement is influenced by various factors, including custom (customary law). It has been established that one of the main forms of sanctioning custom is a court decision. If courts systematically apply a particular norm of customary law, that norm becomes a sanctioned custom. Rules for classifying socially dangerous acts belong to the same category of customs.

Based on a summary of the analysed decisions of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court regarding the application of the provision on criminal liability for violation of the inviolability of the housing, it is proposed to conclude that the problematic rules for qualifying the relevant act can be identified as those relating to: 1) establishing the characteristics of the victim; 2) the specifics of determining the subject of the criminal offence; 3) the intent to violate the inviolability of the house or the absence thereof; 4) classification under Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine in the case of theft of property combined with breaking into a home, other premises or storage facility, in an amount that is insufficient to bring criminal liability.

Key words: housing, inviolability, qualification, criminal offense, criminal liability, law enforcement.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняного законодавства характеризується постійною динамікою, впровадженням новел або внесенням редакційних змін в тексти існуючих норм. В ідеалі цим процесам має передувати наукова розробка та аналіз відповідних положень, з метою пошуку найбільш ефективних та раціональних рішень.

Науку кримінального права визначають переважно як систему знань у вигляді ідей, концепцій, теорій, учень і поглядів про злочин і покарання (останнім часом слід говорити не тільки про злочини, а й про проступки, не тільки про покарання, а про інші заходи кримінально-правового характеру тощо [1, с.170]), про кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми, юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість і ефективність,

принципи, закономірності та тенденції розвитку кримінального права, а також про теоретичне осмислення законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права [2, с. 7]. Завданням науки кримінального права називають насамперед оцінку стану законодавства та правозастосовної практики, попередження їх від необґрунтованих дій, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчих і правозастосовних заходів протидії злочинності [3, с. 29].

Отже, доктринальна оцінка практики застосування тих чи інших норм про кримінальну відповідальність є необхідною передумовою вибудови якісного кримінального законодавства. Такий підхід є виправданим і в контексті вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 162 КК України, у своїх роботах розглядали П.П. Андрушко, В.С. Батиргарєєва, А.А. Вознюк, Н.О. Горобець, О.А. Гритенко, Ю.І. Дем'яненко, Ю.М. Жмур, В.Я. Конопельський, Є.В. Лашук, І.Ф. Літвінова, В.Т. Маляренко, Д.А. Моквін, П.Г. Назаренко, І.І. Присяжнюк, Г.С. Резніченко, П.І. Салій, Є.Д. Тадика, І.М. Чекмарьова, Б.О. Чупринський та інші вчені, однак до цього часу залишаються актуальні для розгляду питання.

Метою даної статті є аналіз сучасної динаміки застосування норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла.

Виклад основного матеріалу. Аналіз розвитку правозастосування в сфері кримінальної юстиції в нашій країні свідчить, що воно (правозастосування) здійснюється під впливом різних факторів, до яких можна віднести й звичай (звичаєве право).

Звичаєве право, незважаючи на те, що не завжди його визнавали та визнають в якості джерела права, відіграє значну роль у застосуванні норм кримінально-правового характеру в нашій державі. Навіть на теперішній час не можна стверджувати, що в практиці реалізації кримінального права ми повністю позбулися використання звичаїв як своєрідних джерел.

Наприклад, однією з основних форм санкціонування звичаю виступає судові рішення. У випадку, якщо суди систематично застосовують ту чи іншу норму звичаєвого права, така норма перетворюється на санкціонований звичай. За певних історичних умов сама юридична практика може призвести до утворення своєрідних судових звичаїв. Саме до такого роду «судових звичаїв» можна віднести спочатку постанови Пленуму Верховного Суду України, потім постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Наразі Верховний Суд «...забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус судів») [4].

До такого ж роду звичаїв належать і правила кваліфікації суспільно небезпечних діянь. В.О. Навроцький констатує, що «правила кваліфікації на сьогодні не закріплені у законі, існують здебільшого у вигляді звичаїв, що побутують серед практичних працівників, і теоретичних положень» [5, с. 4]; і це дійсно величезна проблема, оскільки такі звичаї різняться в різних місцевостях, залежать від рівня інтелекту правоохоронців, прокурорів, суддів та адвокатів, і тягнуть неординарне застосування закону.

Особливими характеристиками такого «звичаєвого права» є те, що для надання йому зовнішньої обов'язковості воно зберігається певними традиціями, які складаються серед кола правозастосовувачів, є досить консервативним, оскільки зміна його загрожує руйнуванням самого права. Водночас як право, яке не виражене в твердій (письменній) формі, воно здатно змінюватися разом із життям, під впливом певних зовнішніх обставин. Але має пройти певний час, необхідний для усвідомлення доцільності зміни традиційних підходів.

Стійкість, повторюваність соціальних відносин і зв'язків викликають виникнення в індивідуальній, груповій і масовій суспільній свідомості певних стереотипів поведінки. Це дає підставу вважати, що генезис звичаєвого права починається із звичайної норми, яка на певному етапі розвитку суспільства виступає індикатором найважливіших, життєво необхідних соціальних ситуацій, діє відносно всіх, хто підпадає під її зміст, і що надалі вона переходить в розряд норм позитивного права [6, с. 268-270].

Статистичні дані Верховного Суду свідчать, що протягом останніх 5 років (2020-2024 рр.) кількість осіб, засуджених за порушення недоторканності житла (ст. 162 КК

України), впевнено утримує перші «сходінки» серед всіх кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Так, у 2024 р. було засуджено 479 осіб (що становить 37% від усієї кількості засуджених за дану категорію кримінальних правопорушень осіб), у 2023 р. – 414 осіб (31%), у 2022 р. – 315 осіб (35%), у 2021 р. – 412 осіб (31%), у 2020 р. – 327 осіб (34%). Отже, ця категорія засуджених складає приблизно третину від усіх осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, та постійно займає друге місце після засудження за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) [7, 8, 9].

Тому не випадково, що Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду звертав увагу в своїх рішеннях й на проблемні питання застосування норми про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України). Такими проблемними питаннями кваліфікації відповідних діянь можна визначити наступні:

- 1) встановлення ознак потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України;
- 2) особливості визначення предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України;
- 3) спрямованість умислу на порушення недоторканності житла чи відсутності його;
- 4) кваліфікація за ст. 162 КК України у випадку викрадення майна, поєднаного з проникненням в житло, інше приміщення або сховище, в розмірі, який є недостатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

Що стосується встановлення ознак потерпілого від порушення недоторканності житла або іншого володіння (ст. 162 КК України), то ККС ВС дійшов висновку, що ним може бути не лише юридичний власник житла або іншого володіння, а й особа, яка фактично ним користується. Порушення недоторканності іншого володіння (ст. 162 КК України) має місце у разі протиправного проникнення обвинуваченого на територію огороженого домоволодіння, яким постійно користується потерпілий, однак який не є власником такого домоволодіння, а здійснює правомочності з користування домоволодінням у встановленому законом порядку [10].

В якості предмету порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України) ККС ВС визнав квартиру, призначену для постійного або тимчасового проживання, проте в конкретний проміжок часу не придатну для цього через відсутність відповідного внутрішнього оздоблення та ремонт, оскільки вона відповідає всім ознакам житла. ККС вказав, що ознаки кримінального правопорушення визначаються виключно в КК України. Обсяг і зміст поняття «житло» в розумінні ч. 1 ст. 162 КК України обумовлений вимогами ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 цього Кодексу, водночас не підпорядковується і не змінюється приписами ст. 233 КПК України, оскільки в цій статті йдеться про поняття і ознаки житла суто в процесуальному його розумінні, визначені задля забезпечення і реалізації приписів ст.ст. 2, 7 КПК України та відповідних процесуальних норм щодо їх впровадження у правозастосовні діяльності органів досудового розслідування та суду, зокрема і щодо недопущення порушень в аспектах, пов'язаних із дотриманням приписів ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони будь-якого незаконного втручання в приватний простір людини. В кримінально-правовому розумінні поняття житло має свої специфічні ознаки, які лише частково збігаються із тими, про які йдеться в ч. 2 ст. 233 КПК України, оскільки за своїм обсягом є більш широким поняттям, яке охоплює його ознаки як в цивільно-правовому вимірі, так і кримінальному процесуальному аспекті. Частина 1 ст. 162 КК України передбачає відповідальність за незаконне проникнення до житла,

а так само інші дії, що порушують недоторканність житла, під яким потрібно розуміти як приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо), а також ті його частини, де може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай, баня, льох тощо), так і будь-яке приміщення, незалежно від його призначення і правового статусу, яке знаходиться у фактичному володінні особи та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі його складові частини. Проникнення в квартиру, яка належить на праві власності іншій особі і перебуває у її фактичному володінні, без дозволу та відома власника, який є її фактичним володільцем, і без законних на те підстав, є порушенням недоторканності житла, що тягне настання відповідальності за ч. 1 ст. 162 КК України [11].

Беззаперечним свідченням спрямованості умислу службових осіб на незаконне проникнення у володіння особи є дії таких осіб, які були достеменно обізнані про перебування земельної ділянки у володінні потерпілого і після невдалих спроб отримати його дозвіл на огляд увійшли на подвір'я, зруйнувавши огорожу, та обстежили домогосподарство проти волі потерпілого. Сам факт протиправного володіння особою житловим приміщенням та/або земельною ділянкою, навіть якщо вони мають іншого власника, не надає права нікому, у тому числі службовим особам, входити й оглядати ці об'єкти без дозволу фактичного володільця за межами встановлених законом процедур [12].

На відміну від попередньої ситуації, проникнення поліцейським на огорожену територію без згоди власників домоволодіння та без рішення суду в невідкладному випадку, пов'язаному з безпосереднім переслідуванням особи для припинення правопорушення, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України. Так, інспектор поліції під час несення служби, переслідуючи водія автомобіля у зв'язку з підозрою у вчиненні адміністративного правопорушення, незаконно проник за останнім на огорожену територію домоволодіння, чим порушив конституційне право власників на недоторканність житла чи іншого володіння. ККС ВС вказав на відсутність в діях інспектора поліції як умислу на незаконне проникнення до житла (іншого володіння) особи, так і самого незаконного проникнення, оскільки його дії підпадають під положення ч. 3 ст. 30 Конституції України й ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію», тобто є проникненням на земельну ділянку потерпілих без їх згоди та без рішення суду в невідкладному випадку, пов'язаному з безпосереднім переслідуванням особи, яку підозрюють у вчиненні адміністративного правопорушення, яке в розумінні практики ЄСПЛ вважається кримінальним, а також з урахуванням того, що керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння має підвищену суспільну небезпеку, адже несе безпосередню і пряму загрозу людині, її життю, здоров'ю та безпеці, що згідно зі ст. 3 Конституції України визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із: 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні. З огляду на вказане проникнення інспектора поліції на територію іншого володіння особи було обумовлено виключно метою припинення вчинення адміністративних правопорушень водієм, який достеменно до обвинуваченого керував транспортним засобом, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, і така поведінка інспек-

тора поліції є виправданою, а оскільки в його діях не простежується мотиву, мети й прямого умислу на незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, наявність у його діях складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України, виключається [13].

Нарешті, найбільш дискусійною є практика, за якою проникнення до автомобіля, поєднане з крадіжкою майна, вартість якого на час заволодіння не перевищувала 2 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, після декриміналізації крадіжки на цю суму утворює незаконне проникнення до іншого володіння особи (ст. 162 КК України). ККС вказав, що приписами ч. 1 ст. 162 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян. Отже, у розвиток конституційних положень про недоторканність житла та іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України) у ст. 162 КК України встановлено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення не лише до житла, а й до іншого володіння фізичної особи. Хоча положення КК України й не містять нормативного визначення поняття «іншого володіння особи», однак на законодавчому рівні вказане питання унормовано, зокрема у ст. 233 КПК України, де під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які перебувають у володінні особи. Для визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, має значення лише встановлення, чи підпадає цей об'єкт під ознаки житла чи «іншого володіння». З огляду на викладене вище, незаконне проникнення до транспортного засобу охоплюється складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 162 КК України, як незаконне проникнення до іншого володіння особи [14].

Не заперечуючи проти такого розуміння «іншого володіння особи», неможна погодитись з практикою кваліфікації відповідних дій за ст. 162 КК України, якщо розмір викраденого з проникненням майна є недостатнім для кримінальної відповідальності. Кримінально-правова кваліфікація здійснюється за спрямованістю умислу особи на заподіяння шкоди певним суспільним відносинам, благам, цінностям. Отже, особа, яка вчиняє викрадення, хоча б й поєднане з проникненням в житло, інше приміщення чи сховище, спрямовує свій умисел на заподіяння шкоди відносинам власності, а не особистому праву людини на недоторканність житла. Тому й в аналізованих випадках мова повинна йти про відповідальність (навіть не завжди кримінальну) тільки за правопорушення проти власності.

Висновки. Отже, сучасна динаміка застосування норм про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України) характеризується наявністю певних проблемних моментів для кваліфікації аналізованого кримінального правопорушення, на які звертає свою увагу Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Враховуючи положення КПК України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ці рішення стають обов'язковими правилами кваліфікації відповідного кримінального правопорушення. До таких моментів належать: 1) встановлення ознак потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України; 2) особливості визначення предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України; 3) спрямованість умислу на порушення недоторканності житла чи відсутності його; 4) кваліфікація за ст. 162 КК України у випадку викрадення майна, поєданого з проникненням в житло, інше приміщення або сховище, в розмірі, який є недостатнім для притягнення до кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення. Монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 358 с.
2. Панов М.І. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 7-13.
3. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Балобанова Д.О. Місце звичаю у застосуванні кримінального закону. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2013. С. 268-270.
7. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stany%20zdiisnennya%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadzennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf (дата звернення 01.09.2025).
8. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Stany_Pravosuddya_Criminal_2022.pdf (дата звернення 01.09.2025).
9. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Stany_Pravosuddya_Criminal_2020.pdf (дата звернення 01.09.2025).
10. Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 19.04.2023 р. у справі № 606/719/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428051> (дата звернення 01.09.2025).
11. Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 17.07.2025 р. у справі №686/4313/20 (провадження №51-25км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129015163> (дата звернення 01.09.2025).
12. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 12.03.2024 р. у справі № 722/151/20 (провадження № 51-71км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757909> (дата звернення 01.09.2025).
13. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.09.2025 р. у справі № 165/2454/21 (провадження № 51-513км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1304569075> (дата звернення 01.09.2025).
14. Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 03.09.2025 р. у справі № 755/12775/23 (провадження № 51-1802км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130025806> (дата звернення 01.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.10.2025
 Дата публікації: 29.10.2025